

## ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ДЖЕРЕЛА ПРАВА»

## APPROACHES TO UNDERSTANDING THE "SOURCES OF LAW" CATEGORY

Мерник А.М., к.ю.н., доцент,  
доцент кафедри теорії права

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Чоботар Д.В., аспірант кафедри теорії права

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджено та встановлено різні підходи до розуміння категорії «джерела права», що є важливим для розкриття сутності та ролі права у сучасному світі. Актуальність дослідження джерел права в умовах сучасності обумовлена тим, що джерела права є основою правової системи будь-якої країни, визначаючи юридичні норми, на яких ґрунтується правова система, а також механізми їх застосування та виконання. У статті проаналізовано вплив глобалізаційних процесів та міжнародного співробітництва на розвиток категорії «джерело права», оскільки розуміння цієї категорії є ключем до розкриття сутності права, його відношення до суспільства та його зв'язку з умовами соціального розвитку. Метою статті є вивчення та аналіз джерел права у сучасних умовах розвитку суспільства. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які формуються навколо зовнішнього виразу норм та закріплення їх в джерелах права. У дослідженні проведено теоретико-правовий аналіз впливу сучасного стану розвитку суспільства на зміну класичних форм джерел права. У статті доведено, що від античних часів до сучасності, розуміння категорії «джерела права» еволюціонувала та зазнавала змін, відображаючи вплив різних філософських, соціальних та історичних умов на юридичне мислення. Аналізуючи різні аспекти джерел права, можна зрозуміти глибше сутність правової системи, її сучасні тенденції та перспективи розвитку. У дослідженні звернено увагу на історичні та теоретичні аспекти категорії «джерела права», проаналізуємо традиційні та сучасні підходи до цієї категорії, здійснено порівняльний аналіз та визначено їх вплив на сучасну правову практику. Це дозволяє краще зрозуміти сутність права, його роль у формуванні суспільства та відображення в правовій системі сучасного світу. Наголошено, що розуміння категорії джерел права допомагає юристам та правозастосовникам ефективніше застосовувати законодавство в конкретних випадках. Політики та законодавці повинні мати чітке уявлення про джерела права для створення ефективного та справедливого законодавства. Зроблено висновки, що розуміння джерел права є важливим для правильного та точного тлумачення законів та правових норм, що є основою для їх ефективного застосування. Розуміння джерел права допомагає визначити легітимність та впливовість правових норм, що є важливим для їх прийняття та впровадження у суспільстві.

**Ключові слова:** джерела права, право, правова система, юридичні норми, глобалізація, норма права, форми джерел права.

The article explores and establishes different approaches to understanding the category of "sources of law", which is important for revealing the essence and role of law in the modern world. The relevance of the study of the sources of law in modern conditions is due to the fact that the sources of law are the basis of the legal system of any country, determining the legal norms on which the legal system is based, as well as the mechanisms of their application and implementation. The article analyzes the influence of globalization processes and international cooperation on the development of the "source of law" category, since understanding this category is the key to revealing the essence of law, its relation to society and its connection with the conditions of social development. The purpose of the article is to study and analyze the sources of law in modern conditions of the development of society. The object of research is social relations, which are formed around the external expression of norms and their consolidation in the sources of law. The study carried out a theoretical and legal analysis of the influence of the current state of society's development on the change of classical forms of sources of law. The article proves that from ancient times to modern times, the understanding of the category of "sources of law" has evolved and undergone changes, reflecting the influence of various philosophical, social and historical conditions on legal thinking. By analyzing various aspects of the sources of law, it is possible to understand more deeply the essence of the legal system, its modern trends and prospects for development. The research draws attention to the historical and theoretical aspects of the "sources of law" category, analyzes traditional and modern approaches to this category, performs a comparative analysis and determines their impact on modern legal practice. This allows for a better understanding of the essence of law, its role in the formation of society and its reflection in the legal system of the modern world. It is emphasized that Understanding the category of sources of law helps lawyers and law enforcers to apply legislation more effectively in specific cases. Politicians and legislators must have a clear understanding of the sources of law in order to create effective and fair legislation. It was concluded that understanding the sources of law is important for the correct and accurate interpretation of laws and legal norms, which is the basis for their effective application. Understanding the sources of law helps determine the legitimacy and effectiveness of legal norms, which is important for their adoption and implementation in society.

**Key words:** sources of law, law, legal system, legal norms, globalization, norm of law, forms of sources of law.

**Постановка проблеми.** В контексті глобалізації актуальність дослідження джерел права є важливою для розвитку міжнародних відносин та співробітництва між державами. Враховуючи постійні зміни в суспільстві та культурі, розуміння сучасних підходів до джерел права стає ключовим для вирішення нових правових питань. Розвиток та поглиблення теоретичного розуміння джерел права є важливим для академічних досліджень у галузі права. Для майбутніх юристів та правозастосовників розуміння категорії джерел права є ключовим елементом у їх професійній підготовці. Особливо враховуючи швидкі зміни в сучасному світі, розуміння та аналіз категорії джерел права стає критичним для забезпечення ефективності та справедливості правової системи.

**Метою статті** є вивчення та аналіз джерел права у сучасних умовах розвитку суспільства. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які формуються навколо зовнішнього виразу норм та закріплення їх в джерелах права.

**Виклад основного матеріалу.** Сам термін «джерело» дає можливість надати характеристику праву як з внутрішньої сторони, так і з зовнішньої. Тобто, це поняття стосується змісту і форми права. Відтак, під джерелом права слід розуміти перш за все матеріальні умови життя та об'єктивні чинники формування правової норми або правового припису, сам процес формулювання змісту правових норм, правових приписів та причини їх юридичної обов'язковості.

В юридичній науці можна знайти різні точки зору щодо визначення самого поняття джерел права. Зокрема, під цим зазвичай розуміють зовнішню форму та спосіб зовнішнього виразу правових норм; офіційно об'єктивізовані акти, що містять правові норми [1, с. 162]; джерело інформації, яке визначає, де знаходиться відповідне правило поведінки, як ним слід керуватися та як застосовувати на практиці; матеріали, що становлять базис законодавства; документи підготовчого характеру, проекти

нормативно правових актів, які використовуються в процесі тлумачення [2, с. 310]; діяльність суб'єктів правовідносин, внаслідок якої реалізуються їх потреби та інтереси [3, с. 188]; політичні, економічні, соціальні, культурні фактори, які породжують чи обумовлюють виникнення правових норм; умови формування права, фактори які вплинули на правотворчу діяльність, цінності суспільства, що неабияк впливають на процес формування й функціонування права; пам'ятки історії, літописи та звичаї, що існували в певний проміжок часу, мають юридичний підґрунтя та спрямовують основні напрямки становлення права конкретної держави (Київська Русь – Руська правда, давньоіндійська література – Закони Ману); своєрідну силу, що створює право [4, с. 295].

Визначення джерел права в юридичній науці базується на уявленні першопричин, з яких походять норми права або які визначають їх статус у правовій системі. Джерела права закріплюють правові норми, правила та принципи, які регулюють поведінку осіб та взаємовідносини між ними. Законодавство країни виступає джерелом права, яке включає закони, постанови, укази та інші види нормативно-правових актів, що приймаються компетентними органами держави. В генезі норми права виникають із загальноприйнятих звичаїв і традицій, які з часом набувають юридичної сили. В різних правових системах, прецеденти або рішення суду також можуть вважатися джерелом права, оскільки вони встановлюють правові принципи та стандарти. У міжнародному праві, джерелами права є міжнародні договори та угоди, які укладаються між державами для регулювання міжнародних відносин. У деяких правових системах, загальні принципи права (наприклад, справедливості та сумління) можуть вважатися джерелами права, на які посилаються суди для вирішення справ. Визначення джерел права залежить від конкретної правової системи та її інституційних особливостей. У різних країнах джерела права можуть мати різні юридичні форми та статуси, але загальним є їх значення для визначення та застосування правових норм.

Історичний огляд традиційних підходів до розуміння категорії джерел права охоплює еволюцію думок і концепцій в цій сфері в історичній ретроспективі.

У стародавньому світі джерела права визначалися на основі природних прав людини, моральних принципів та звичаїв. У грецькій філософії та римському праві акцентували увагу на розумінні справедливості та загальних принципів права. У середньовічній європейській традиції джерела права були тісно пов'язані з релігійними текстами та канонічним правом церкви. Концепція божественного походження права була основною. З розвитком філософії Просвітництва у XVII–XVIII століттях у Європі почали формуватися ідеї про природні права людини та раціональні основи права. Теорія соціального договору, які розглядала джерела права як результат угоди між людьми, набула популярності. У XIX столітті розвивалися різні підходи до позитивізації права. Юридичний позитивізм, який акцентував увагу на законі як основному джерелі права, став домінуючим напрямком. У XX столітті розвинулися нові теорії щодо джерел права, такі як юридичний реалізм, який наголошував на соціальних, економічних та політичних факторах у формуванні правових норм. Ці етапи в історії традиційних підходів до розуміння категорії джерел права відображають зміну парадигм та підходів до правового мислення від античності до сучасних часів.

Роль джерел права у правовій системі є вирішальною для забезпечення правопорядку, стабільності та справедливості в суспільстві. Вони визначають права та обов'язки осіб, регулюють взаємовідносини між ними та встановлюють механізми їх захисту. Джерела права встановлюють основи для створення правової системи, визначаючи норми та правила, які регулюють поведінку осіб та взаємовідносини між ними. Джерела права надають основу

для тлумачення та застосування законів і правових норм у практичних ситуаціях, які виникають у суспільстві. Вони встановлюють ключові принципи та цінності, на яких ґрунтується правова система, забезпечуючи стабільність та прогресивний розвиток суспільства. Джерела права гарантують рівність перед законом та забезпечують справедливе та об'єктивне вирішення правових справ у судах та інших правових інстанціях. Вони встановлюють правила та стандарти, які впливають на поведінку людей у суспільстві, сприяючи збереженню громадського порядку та гармонійного співіснування. Джерела права визначають права та свободи осіб, а також встановлюють механізми їх захисту від порушень та зловживань. Роль джерел права у правовій системі підкреслює їх важливість для підтримки правопорядку, стабільності та захисту прав і свобод людей у суспільстві.

Сутність джерел права полягає в їх визначенні норм, правил та принципів, які регулюють поведінку осіб та взаємовідносини між ними у межах правової системи. Джерела права повинні мати легітимний статус, що означає, що вони були прийняті або визнані згідно з встановленими процедурами та правилами правової системи. Джерела права мають обов'язкову силу для всіх осіб, що підпадають під їхню юрисдикцію. Це означає, що їх слід дотримуватися та застосовувати в усіх відносинах, на які вони поширюються. Джерела права повинні мати загальну дію, тобто застосовуватися до всіх осіб, що перебувають в однакових обставинах, без будь-яких форм дискримінації чи винятків. Вони повинні бути конкретними та деталізованими, щоб забезпечити чітке розуміння правил і норм, а також уникнути можливості для різних тлумачень. Джерела права повинні враховувати зміни умов суспільного життя та відповідати потребам сучасності, забезпечуючи гнучкість та адаптивність правової системи до нових викликів. Джерела права також повинні включати механізми контролю за їх виконанням та застосуванням, щоб забезпечити додержання закону та накладення відповідальності за його порушення.

Через різні підходи до розуміння права можна простежити наявність розбіжностей в тлумаченні джерел права. Зокрема, якщо в основі розуміння закріплено нормативістський підхід, то під ними прийнято розуміти волю законодавця або правотворчу діяльність держави. При правовому розумінні концепції природного права, джерелами права відповідно вважають принципи права, яким має відповідати позитивне право і виконуватись суспільством.

Джерелом права в ідеальному значенні виступає правосвідомість і пов'язані з нею природне право, правова ідеологія, праворозуміння, правовий менталітет, правова культура та правове виховання [5, с. 15–16]. Такі правові явища – це специфічне джерело, певна форма існування і розвитку права на ідейному рівні, що охоплюють цілісне різноманіття поглядів, почуттів, емоцій, концепцій, бачень та настанов, які надають характеристику ставленню людей до права, інших правових фактам, які домінують у суспільстві. Все зводиться до того, що ідея передре праву: спершу виникає уявлення про право, яке необхідно нормативно закріпити та підтримувати силою та авторитетом держави, а згодом відбувається формування реальної правової системи.

Через ідею природного права, правосвідомість пов'язує своє виникнення та розвиток з першоосновами людського існування. Окрім юридичних документів, природно-правові норми дістали закріплення також у вигляді неписаних звичаїв, традицій, що лежать в зм'їсті релігійних та етичних догм [6, с. 122]. Всі закони мають наслідувати природне право як ідеал. Сучасна концепція природного права включає: права людини, основу яких становить свобода, рівність, щастя; права територіальної громади; права нації (збереження власної ідентичності, право на самовизначення у межах етнічної території); права народу.

У матеріальному значенні джерелом права є суспільство: його соціально-економічний, культурний розвиток, який є підставою для існування правових норм (засоби та способи виробництва, форми власності, що мають в основі економічні відносини) [7, с. 200]. На основі аналізу змісту джерел права в матеріальному розуміння, можна виокремити два керівні підходи взаємодії права і економіки: а) пріоритет права над економікою або економіки над правом; б) відсутність такого пріоритету.

У формально-юридичному значенні під джерелами права розуміють форми його вираження [7, с. 200], до яких належать юридичні акти, прийняті уповноваженими органами державної влади, діяльність яких виступає формою вираження та закріплення відповідних правових норм, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правовідносини. Тобто, це є формами офіційного зовнішнього вираження об'єктивно існуючих правових принципів [8, с. 165].

Звернемо увагу на те, що переважна більшість науковців притримується думки, що термін «джерело права» є застосовним саме у формально-юридичному значенні, тобто під ним слід розуміти форму вираження й закріплення правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковий характер. Відтак, до ознак формально-юридичних джерел права можна віднести такі: 1) їх правотворчу значимість; 2) зміст у вигляді юридично оформленої волі держави, зокрема уповноважених державних органів; в) їх загальнообов'язковий характер та забезпечення дотримання з боку держави; г) особлива юридичну форму;

д) встановлюють основи правового регулювання у сферах суспільного життя громадян [9, с. 124].

**Висновки.** Розуміння джерел права є важливим для правильного та точного тлумачення правових норм, що є основою для їх ефективного застосування. Розуміння джерел права допомагає визначити легітимність та впливовість правових норм, що є важливим для їх прийняття суспільством. Знання про різні джерела права сприяє розвитку правової системи шляхом удосконалення законодавчих та інших правових інструментів. Розуміння джерел права допомагає забезпечити стабільність та передбачуваність в правовій системі, створюючи чіткі правила та процедури для всіх суб'єктів. Розуміння джерел міжнародного права є важливим для підтримання співробітництва та взаєморозуміння між різними країнами та міжнародними організаціями. Отже, знання про джерела права є необхідним для ефективного функціонування правової системи та забезпечення справедливості та стабільності у суспільстві.

Існують різноманітні підходи до розуміння та класифікації джерел права. Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, але разом вони допомагають зрозуміти особливості сучасної правової теорії та практики. Важливо враховувати різноманітність підходів до джерел права для створення більш повної та об'єктивної картини щодо сутності та ролі правових норм у суспільстві.

Загалом, розуміння різноманітності підходів до джерел права допомагає у покращенні правової системи, забезпеченні справедливості та стабільності, а також у врахуванні соціокультурних та політичних аспектів у формуванні та застосуванні правових норм.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. за ред. В. В. Копейчикова ; стер. вид. Київ : *Юрінком Інтер*, 2000. 320 с.
2. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 15–19.
3. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : *Юрінком Інтер*, 2008. 400 с.
4. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
5. Задирака Н. Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 13–22.
6. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: підручник для студ. юрид. вищих навч. закл.. *Консум*. Харків. 2004. 432 с.
7. Білоус А.О. Політико правові системи. *Світ і Україна*. Київ. 1997. 200 с.
8. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права: навч. посіб. 4-те вид., доп. і переробл. *Центр навчальної літератури*. Київ. 2009. 224 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник НАН України. *Інститут держави і права ім. В.М. Корецького*. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. 2007. 124 с.